

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*

2018, Yıl:6, Sayı:14

Geliş Tarihi: 28.08.2018

Kabul Tarihi: 16.09.2018

Sayfa:184-197

ISSN: 2147-8872

TÜRK KÜLTÜRÜ ETKİSİNDE TEŞEKKÜL EDEN BİR EDEBİ GELENEK: BOŞNAK ALHAMİYADO EDEBİYATI

Ömer Aksoy*

Özet

Boşnakların alhamiyado edebiyatı olarak adlandırdıkları; Arap harfleri ile Boşnak halk dilinde edebî eserlerin vücuda getirildiği edebiyat geleneği Türk hâkimiyeti ile birlikte İslamiyet ve Türk tasavvuf geleneğinin etkisi altında teşekkül etmiştir. 350 yıllık bir süreçte teşekkül eden eserler konu ve biçim bakımından oldukça fazla çeşitlilik göstermiştir. Bu geleneğe ait olarak kabul edilen ilk örnekler 16. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde vücuda getirilen eserlerde Arap alfabesi kullanılmış ve yapısal olarak Türk-İslam kültürü etkisi belirgin bir biçimde gözlemlenmiştir. İslam'ın hızla yayılması, bunun yanında İslamî tarzda eğitim veren medreselerin açılmasıyla bu medreselerde eğitim gören isimlerin doğu edebiyatlarına ve dillerine hızla vakıf olması neticesinde alhamiyado edebiyatı dinî tasavvufî Türk halk edebiyatının etki alanına girmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra bölgede hızla yayılan tekkeler, Türk etkisi ile yorumlanmış tasavvuf geleneğinin hızla Bosna Hersek'te yayılmasını, alhamiyado edebiyatının da bizim tanımladığımız biçimde klasik yapısının tamamlanmasını sağlamıştır. Makalede Boşnak alhamiyado edebiyatının teşekkülü, tarihî gelişimi, genel yapısı ve dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatı ile olan münasebetleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Bosna Hersek, Boşnak, Alhamiyado edebiyatı, Türk kültürü, Tasavvuf.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
orcid.org/0000-0001-9837-7567, omeraksoy@trakya.edu.tr

**A LITERARY TRADITION IN THE EFFECT OF TURKISH CULTURE.
BOŞNAK ALHAMİYADO LITERATURE**

Abstract

The literary tradition in which the Arabic letters and the literary works in the Bosnian popular language called alhamiyado by Bosniaks, was formed under the influence of the tradition of Islam and Turkish Sufism together with Turkish dominance. The artifacts formed in a 350 year period have shown considerable diversity in subject and form. The earliest samples of this tradition began to emerge in the late 16th century. In the works that were brought to body in that term Arabic alphabet was used in the works and the Turkish-Islamic culture influence was structurally observed clearly. Besides the rapid spread of Islam, by emerging of the madrasas educating im Islamic style, alhamiyado literature has begun to enter into the domain of religious Sufi Turkish folk literature thanks to the the names of those who are educated in these madrasas are rapidly found in eastern literature and languages. Besides that, the impetuous spreading lodges in the region ensured that the tradition of mysticism interpreted by the Turkish influence spread rapidly in Bosnia and Herzegovina, and that the classical structure of Alhamiyado literature in the form we have defined was completed. In this article, we will try to focus on the formation, historical development, general structure and relations between religious-Sufi Turkish folk literature and Bosniak alhamiyado literature.

Key Words: Bosnian and Herzegovina, Bosniak, Alhamiyado literature, Turkish culture, Sufism.

Giriş

İslamiyet'in yayıldığı geniş coğrafi saha, gelişmiş İslam kültür ve medeniyetinin etkisi ile birlikte Arap alfabesine geniş bir alanda kullanım imkânı sağlamıştır. Türkler gibi İslam'ı kabul eden veya İslam'ı kabul etmese dahi dönemin İslam kültür ve medeniyetinin nüfuzu altına giren birçok toplum, kendi dillerini Arap alfabesi ile yazmışlardır. Arnavutça, İspanyolca, Fransızca, Yunanca, Lehçe gibi birçok dil, tarihin muayyen dönemlerinde Arap alfabesi ile edebî eserler vücuda getirmiştir. Bosna Hersek'te de benzer şekilde Türk hâkimiyeti ile birlikte Arap alfabesi belirli bir dönem Boşnak edebiyatında kullanılmış ve bu edebiyat geleneği alhamiyado edebiyatı olarak adlandırılmıştır. Arap harfleri ile Boşnakça kaleme alınmasının yanı sıra Boşnak alhamiyado edebiyatı, Bosna Hersek'te uzun yıllar süren Türk hâkimiyeti etkisiyle ideolojik anlamda Türk kültür hayatından ve tekke-tasavvuf kültüründen beslenmiştir. Öncelikle alhamiyado edebiyatının adlandırılması, ne şekilde teşekkül ettiği meselesini izah edipyapısal hususiyetleri, ideolojileri ve bu gelenek bünyesinde vücuda getirilen edebî türler üzerinde duracağız.

1. Alhamiyado Edebiyatının Tarihî Gelişimi ve Genel Hususiyetleri

Alhamiyado (alhemijado) terimi Arapça “Arap olmayan, yabancı” anlamına gelen “el acemiye” sözcüğünden türemiştir. Boşnaklar arasında belirli bir edebî geleneğini adlandırmak için kullanılmasının kökeni ise İspanya’ya dayanır. İspanya’da uzun süren Arap hâkimiyeti döneminde İslam kültürü ve edebiyatından etkilenmeleri neticesinde İspanyolların kendi dillerinde Arap harflerini kullanarak vücuda getirdikleri edebiyatı *Alhamiyado Metinleri (texosaljamiados)* şeklinde adlandırmaları, Boşnaklar için bir ilham kaynağı olmuştur. İspanya’daki duruma benzer biçimde uzun süren Türk hâkimiyeti ile Türk kültürü ve edebiyatının Boşnakları etkisi altına alması neticesinde Boşnak dilinde fakat Türklerin kullandıkları Arap harfleri ile vücuda getirilen yazın, alhamiyado edebiyatı olarak adlandırılmıştır.¹

Bosna Hersek’in 15. yüzyıldan itibaren Türk hâkimiyetine girmesine rağmen Boşnakların kültürel hayatlarında ve vücuda getirdikleri edebî eserlerde Arap harflerinin kullanımı 16. yüzyıla dayanmaktadır. Arap alfabesi kaleme alınan ilk Boşnakça metinlerin vakıfname, sicil kayıtları, kanunnameler, çeşitli kayıtların tutulduğu resmî defterler ve çeşitli idari kararların yer aldığı resmî evraklar olduğu varsayılmakta², Arap harfleri kullanılarak vücuda getirilen edebî eserlerin ise 16. yüzyılın sonlarına dayandığı düşünülmektedir. Bu durumu destekler mahiyette Boşnak halk dilinde Arap harfli olarak yazılıp günümüze ulaşan en eski edebî metin, 1588/89 yıllarından kalma Erdelli Hasan’a ait olan *Hırvat Türküsü (HırvatTürkisi)* adlı şiirdir.³

Alhamiyado edebiyatı geleneğinde vücuda getirilen eserler konu ve biçim bakımından oldukça çeşitlilik göstermektedir. Şekil itibariyle nazım ve nesir olmak üzere kasideler, mevlidler, aşk şiirleri, kısa hikâyeler, dinî içerikli risaleler, dinî öğütler, mistik hikâyeler, mektuplar, mesaj içeren özlü yazılar, sözlükler alhamiyado edebiyatı müellifleri tarafından kaleme alınmıştır. İlk örneklerinin manzum olarak kaleme alındığı bu edebiyat geleneğinde mensur eserlerin yazımı 18. yüzyıl ortalarına dayanmaktadır. Bu suretle manzum eserlere nispeten nesir eserlerin örneklerine daha geç tarihlerde rastlarız. Eserlerin genel karakteristik özelliği dinî-ahlaki öğütler veren didaktik bir mahiyette olmasıdır. Müellifleri bilinen eserlerin yanı sıra kim tarafından yazıldığı bilinmeyen çok sayıda nazım-nesir eserler karşılaşıyoruz.

Alhamiyado edebiyatı ürünlerinin kronolojik bir şekilde coğrafi dağılımına göz attığımızda 16. yüzyıl sonlarından 17. yüzyıl başlarına kadar Dalmaçya kıyılarından günümüzdeki Sırbistan topraklarına kadar Arap harfleri ile yazılmış edebî metinlerle karşılaşmaktayız. Alhamiyado edebiyatı geleneğinin teşekkülünden itibaren ilk dönem ürünleri olarak kabul edebileceğimiz bu eserlerin ortak vasfı ise aşk temalı ve lirik bir tarzda vücuda getirilmiş olmasıdır. Alhamiyado edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalarla adını duyuran Boşnak bilim insanı Abdurrahman Nametak’ın ifade ettiği üzere; 1588 yılına ait olan *Hırvat*

¹Abdurrahman Nametak, *Hrestomatija alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1981, s. 7-8.

²Muhamed Huković, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoici*, Biblioteka Kulturno Nasljeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986, s. 18.

³Alen Kalajdžija, “Elementi Književnojezičke Koine u Najstarijoj Alhamijado Pjesmi “Hırvat Türkisi“ (1588/1589), *ANALI*, 2009, S. 29-30, s. 249-251.

Türküsü ve 17. yüzyılın başlarına ait olan *Nuto Moje Čuda i Ljute Nevolje* adlı lirik tarzda yazılmış anonim şiir, 14. yüzyılda yaşayan ve Rönesans döneminde kendine özgü lirik tarzıyla modern lirik şiirin biçimini ve üslubunu yaratarak Avrupa'yı etkisi altına almış olan Francesco Petrarca'nın Dalmaçya ve Dubrovnik kanalıyla Bosna Hersek'te teşekkül eden şiir geleneğini nasıl etkisi altına aldığını göstermektedir.⁴

Bosna Hersek'te İslamiyetin yayılması ve İslamî tarzda eğitim veren medreselerde öğrenim gören isimlerin giderek artması bu edebiyat geleneğinin zamanla dini-tasavvufî bir gelişme çizgisi kaydetmesine bir etken olarak kabul edilebilir. İslamiyetin benimsenmesi ile birlikte lirik temalar, yerini dinî-didaktik ağırlıklı temalara ve klasik Türk edebiyatı türlerine bırakmıştır. İslamiyet ile birlikte Türk tekke-tasavvuf geleneğinin Bosna Hersek coğrafyasında yayılmasına paralel olarak dervişlerin mistik serüvenleri ve onların mistik dünyaları edebiyatın önemli malzemelerinden birisi olacaktır. İslamiyet'in hızla yayılması ve Türk kültürünün Boşnakları nüfuzu altına almaya başlamasından itibaren Boşnakların Türkizm (Turcizam) adını verdikleri Boşnak diline Türkçeden girmeye başlayan sözcükler de bu edebiyat geleneğinde yazılan şiirler içerisinde oldukça yoğun bir şekilde kullanılacaktır.

Bosna Hersek'te Türk hâkimiyeti ve Boşnakların İslamlaşması ile birlikte Osmanlı tarzı klasik medreselerin açılması Boşnak kökenli okur-yazar kitlenin Türkçe, Arapça ve Farsça ile tanışmasına ve bu dilleri edebî eserler vücuda getirecek derecede öğrenmesine imkân sağlamıştır. Boşnakların klasik edebiyatı olarak adlandırdığımız bu dönemde Türkçe, Arapça ve Farsça edebî eserler kaleme alan sanatkârlar kısmen kendi ana dillerinde de eserler vücuda getirmeye başlamıştır. Arap, Fars ve Türk dillerinin çok dar bir alana hitap etmesi de bu dil ile söyleyişin bir taraftan da Boşnak halk dilininin de etkisi altına girmesine sebep teşkil etmiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap harfleri ile Boşnakça yazın çok geniş bir alanda yayılmış ve 20. yüzyıla kadar gelişme göstermiştir. Ancak Arap harflerinin Boşnakçaya uyarlanması noktasında tek bir standart kullanım söz konusu olmamıştır. Tüm şair ve yazarlar bu sorunu kendi yöntemleri ile çözmüşler, kendilerine göre bir kullanım şekli geliştirmişlerdir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı araştırmacılar ve alhamiyado edebiyatı sanatçıları Boşnakçanın Arap alfabesine düzgün bir şekilde uyarlanması ve alfabenin yeniden düzenlenmesi ile alakalı görüşler bildirmişler ve bazı reform çabalarında bulunmuşlardır. Alfabe reform çabalarının ilk önemli ismi Mostarlı yazar ve şair Omer Humo'dur. Humo mensur kaleme aldığı *Sehvetü'l-Vüsul* adlı eserinde Boşnakçanın Arap alfabesi ile yazımı üzerinde durmuş olmakla birlikte bu Arap alfabesinin kullanımı konusunda belirli bir standart getirmemiş ve sorunun çözüm noktasında kalıcı bir etki yaratmamıştır. İlk kez 1913-1930 yılları arasında Bosna Hersek müfülüğü yapan Mehmed Cemaludin Çavuşiç, 20 yüzyılın başlarından itibaren kaleme aldığı eserlerde ve çabaları ile çıkarılan süreli yayınlarda Arap harflerini kullanmış, Arap alfabesini sistemli, basit ve anlaşılır bir şekilde Boşnak alfabesine uyarlamıştır. Çavuşiç, Arap alfabesinde olmayan sesler yerine var olan seslere farklı işaretler getirmek suretiyle yaratıcı bir şekilde yeni semboller belirlemiştir. Noktalama işaretlerinin kullanımı meselesinde ise Boşnakçanın Latin alfabesi ile yazımında kullanılan sembolleri birebir Arap harfli sisteme uyarlamıştır.

⁴Abdurrahman Nametak, *Hrestomatija...*, s. 10.

Geleneğin büyük oranda dinî-tasavvufî bir yapıya dönüşmesi, bölgede faaliyet gösteren tasavvufî ekollerin yaygınlaşması ile doğru orantılı olmuştur.⁵ İslamî tarzda eğitim veren medreselerde eğitim gören veyahut Türk tasavvuf geleneği içerisinde yetişmek suretiyle Türk diline vakıf olan şair ve yazarlar, hem dinî-didaktik bir karakterde edebî eserler kaleme almış, hem de bu eserlerde yoğun olarak Türkçe-Arapça ve Farsça sözcükleri kullanmışlardır. Bu sayede 18. yüzyıldan itibaren alhamiyado edebiyatı önemli oranda dinî-tasavvufî bir karakter almış, aşk temalı şiir söyleme geleneği 18. yüzyılın sonlarına doğru yerini neredeyse tamamen dinî-tasavvufî şiir geleneğine bırakmıştır.

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan itibaren eski gücünü kaybetmesi ile birlikte Boşnaklar arasında hoşnutsuzluk yaratan durumlar karşısında Boşnak entellektüeller, bu hoşnutsuzluklarını alhamiyado edebiyat geleneği çerçevesinde edebî ürünler vasıtasıyla dışa vurmuştur. Bu bağlamda alhamiyado edebiyatı mühim bir işlev görmüştür. 18. yüzyılın meşhur Boşnak müelliflerinden Molla Mustafa Başeski'nin Rûz-namesi dönemin Boşnak toplumunun sosyal yaşantısına tutulan bir ayna mahiyetinde iken, İlhamî'nin idam edilmesinde büyük payı olduğu tahmin edilen hicviyesi, dönemin toplumsal bozukluklarını ve yöneticilerin gayri ahlaki tutum ve adaletsizliklerini gözler önüne seren tarihî birer vesika niteliğindedir. Buna benzer şekilde askerlerden, kadıllardan, yöneticilerin yapmış olduğu haksızlıklardan bahseden birçok alhamiyado edebiyat geleneğine mensup şair ve yazar görebiliriz. Livno'lu şair Muhammed oğlu Hacı Yusuf'un 1619 yılında yazdığı manzum iki dilekçe (arzuhal) de, kadı yardımcısı (naib) İbrahim Spora'nın idam edilmeyi hakettiği halde kadının buna göz yummasından ve yine kadının göstermiş olduğu kötü idareden bahis olunur. 1776 yılında Hasan adlı bir kadının Kuzey Bosna'daki Kozarats şehrinde yaşayan kardeşinin kendisine yazdığı ve şehirdeki kargaşa ortamını anlattığı mektubuna karşılık Kozarats şehrindeki durumla alakalı endişelerini bildiren ve herhangi bir şeye karışmadan kendi işleri ile meşgul olması konusunda tembihler içeren manzum mektubu dönemin siyasi olaylarının toplumsal boyutlarını yansıtmaktadır. Benzer şekilde alhamiyado edebiyatının en meşhur şiirlerinden kabul edilen, 1723-1728 yılları arasında Mehmed Pruşçanın tarafından yazılan *Duvanyski Arzuhal* (Duvno'nun Arzuhali) adlı şiirde karamsar bir Duvno tablosu çizilmektedir. Şiirde kendisine ve askerlerine karşı halk nezdinde büyük bir tepkinin oluşmaya başladığı, bu sebepten askerleri ile birlikte Duvno'dan daha güvenli bir yere gönderilmesini eyalet yönetiminden talep etmektedir. Bu şiir halk nezdinde o kadar çok ilgi görmüştür ki kolektif bir yaratmaya dönüşmek suretiyle aynı üslup ve kafiyelerden oluşturulmuş çok fazla varyantına rastlarız.⁶ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu bağlamda alhamiyado edebiyat geleneğinin en önemli özelliklerinden bir tanesi dönemin sosyal hayatını ve Boşnak toplumunun zihniyetini dünyasını yine Boşnak halkın gözünden yansıtmak olmuştur.

⁵ Bölgede Türk hâkimiyeti ile yayılan tasavvuf hareketi ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Džemal Čehajić, *Derviški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama Sa Posebnim Osvrtom Na Bosnu i Hercegovinu*, Orijentalni Enstitut u Sarajevo, 1986; Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İnsan Yay., İstanbul, 2013.

⁶ Abdurrahman Nametak, *Hrestomatija...*, s. 13-14.

Tekke-tasavvuf geleneği içerisinde yetişen mutasavvıf şairler, Boşnak siyasal ve sosyal hayatı içerisindeki gelişmelere bigâne kalmayarak yazmış oldukları ilahilerde dönemin sosyo-politik meseleleri üzerinde yoğun bir şekilde durmuşlardır. Muhammed HevaîÜsküfî, Abdülvehab İlhamî ve Abdurrahman Sırrî dinî-tasavvufî karakterde yazmış oldukları şiirlerin yanında sosyo-politik mevzular üzerinde duran şairler arasındadır. Kendilerinden önce tasavvufî gelenekten gelen şairlerin sosyo-politik gelişmelere karşı gösterdikleri alakanın aksine 18. yüzyılın ortalarından itibaren dinî-tasavvufî şiirin konusu sosyal ve siyasal meselelerden uzaklaşmıştır. Yine bu dönemden itibaren Bosna Hersek'in ve Boşnak toplumunun içerisinde bulunduğu sıkıntılı sosyal ve siyasal duruma karşı herhangi bir protesto söz konusu değilken, daha öncekilerin aksine devlet yetkililerine karşı sadakat şiirlere yansımıştır.

Osmanlı Devleti'nin 1878 yılından itibaren Bosna Hersek'ten çekilmesi sonrasında başlayan Avusturya-Macaristan hâkimiyeti ve akabinde gelişen Avrupaî tarzda modernleşme hareketleri Boşnakların kültürel yaşantısını da etkisi altına alacaktır. 20. yüzyılın başlarından itibaren yavaş yavaş İslamiyet ve Türk kültürü etkisinde gelişen geleneksel Boşnak edebiyatı yerini Batı etkisinde modern türlerin ve estetik anlayışın hâkim olduğu çağdaş Boşnak edebiyatına bırakacaktır. Modern edebî geleneklerin kültürel hayatı etkisi altına aldığı dönemlerde bazı Boşnak araştırmacılar, alhamiyado edebiyatı müelliflerinin vücuda getirdiği eserleri *sıradan, basit, estetik değeri düşük* gibi bir takım olumsuz sıfatlarla tanımlama eğiliminde bulunmuşlardır.⁷ Alhamiyado edebiyatına mensup sanatçıların eserlerinde gündelik konuşma dilini kullanmaları, onların takındıkları ideolojik tavır ile izah edilebilir. Onlara göre edebiyat halkın terakkisi için bir araçtır. Dinî-tasavvufî Türk edebiyatında örneklerine çok sık rastladığımız dinî-didaktik gaye ile vücuda getirilen eserlerin taşıdığı kaygılara benzer şekilde alhamiyado edebiyatı sanatçıları da didaktik kaygıları ön planda tutmuşlardır. Bu durum iki edebî geleneği ortak paydada buluşturan en önemli özelliktir. Dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatında olduğu gibi Boşnak alhamiyado edebiyatının da temel ideolojisini, İslam dini ve tasavvufun ön gördüğü bireysel ve toplumsal yaşantıyı tesis etmek için ortaya koyduğu sistem belirlemektedir. Bu sistemin oluşturmaya çalıştığı ideal insan tipi, tüm dünyevî ve gayri ahlakî vasıflardan arınmış kâmil bir insan tipidir. Edebiyatın ve sanatın bir propaganda aracı olarak kullanılması ve istendik değerlerin veyahut inancın topluma empoze edilmesi adına halkın anlayacağı bir dilde eser kaleme alma gereksinimine paralel olarak Bosnalı mutasavvıf şair ve yazarlar da edebiyatı toplumu yönlendirmek için bir araç olarak görmüşlerdir. Bu doğrultuda halkın anlayabileceği, gündelik bir Boşnakça ile eserler kaleme almışlardır. Alhamiyado edebiyatı içerisinde manzum örneklerin mensur örneklere oranla çok daha fazla olmasının nedeni de ideolojik kaygılarla doğru orantılıdır. Didaktik eserlerin manzum olarak kaleme alınması dilden dile yayılmak suretiyle daha geniş kitlelere ulaşılması, yani şiirselliğin verdiği akılda kalıcılığı kolaylaştırmak adına kullanılan bir çeşit yöntemdir.

Bosna Hersek'te İslam'ın yayılmasından sonra faaliyet gösteren tarikatların sünni itikada mensuptur. Alhamiyado edebiyatı içerisinde dinî-tasavvufî edebiyat geleneğini temsil

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed, Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Državna štamparija, Sarajevo 1933, s. 84.

eden mutasavvıf şair ve yazarların mensup olduğu dört tarikat Nakşibendilik, Mevlevilik, Rufailik ve Halvetilik'tir. Bosna'da İslamiyet'in benimsenmesi ile aktif bir şekilde faaliyet gösteren Halvetiye, Mevleviye, Kadiriye ve Nakşibendiye tarikatlarının müntesibi olan birçok edip, bahsi geçen tarikatların erkân ve usulüne göre Boşnakça, Türkçe ve Arapça şiirler kaleme almıştır. Bunun yanında tekkelerdeki zikir törenlerinde Yunus Emre, Eşrefoğlu Rumi, Niyazi Mısri gibi meşhur isimlerin Türkçe şiirlerinin okunması, onlara öykünülerek Türkçe ve Arap harfli Boşnakça şiirler-ilahiler kaleme alınmasına yol açmıştır. Tarihî kayıtlara göre ilahiler çeşitli ritüeller esnasında icra edilmiştir. Bazı kayıtlara göre; Nakşibendi tekkelerinde bazen zikir merasiminden sonra tütün ve kahve eşliğinde⁸, bazen Muharrem ayının ilk on gününde düzenlenen zikir merasimlerinde, bazen ise kandil gecelerinde Türkçe ve Boşnakça ilahiler okunmuştur.⁹

Bahsi geçen tarikat müntesibi olan mutasavvıf müelliflerin kaleme aldığı şiirlerde namaz, oruç, zekât, hac gibi İslam'ın diğer farzlarının da yerine getirilmesini salık veren beyitlere sıklıkla rastlanır. Bu örnekler bize tekke mensubu alhamiyado şairlerinin şiirlerinde beslendiği kaynakları göstermektedir. Benzer ifadeler Türk tekke şiirinde de oldukça sık rastlarız. Türkçe bilen Boşnak mutasavvıf şairler, Türk tasavvuf geleneğine mensup şairlere öykünmüş, Yunus Emre, Eşrefoğlu Rumî, Niyazi Mısri vb. şairler tarzında şiirler kaleme almıştır. Onların şiirlerinin merkezinde insan vardır. Dili sade, ifadeler ise samimidir. Haramlardan kaçınmak, Allah'ın rızasından dışarı çıkmamak, O'nun rızasını kazanmak kısacası istendik şahsiyete sahip kâmil insanlar yetiştirmek temel gayedir. Mecmualarda bulunmasa dahi dinî-tasavvufî Türk şiirinde karşılaştığımız ve insanları iyiye doğruya, güzele, İslam ve tasavvuf yolunun arzuladığı istendik değerlere bir davet söz konusudur. Bu tavır, geleneğin ideolojik yaklaşımı ve didaktik gayeler ile vücuda getirilmiş şiirler olması ile doğrudan ilişkilidir.

İlk örneklerinin lirik kaygılar içerisinde yaratılmasının dışında genel olarak alhamiyado edebiyatının ideolojisine baktığımızda özellikle Bosna Hersek'te İslamiyet ve Türk tasavvuf geleneğinin yayılması ile birlikte her türlü toplumsal ve siyasal eksikliğin-noksanlığın, bu sistem içerisinde gayri ahlaki olarak adlandırabileceğimiz her türlü tutum ve davranışın karşısında tasavvufun öngördüğü kâmil insan tipinin tarifi yapıldığı bir şiir anlayışı ile karşılaşırız. Bunun yanı sıra vücuda getirilen tüm edebî eserler eğitici-öğretici mesajlar taşımaktadır. Bu mesajlar bireysel, toplumsal, ahlaki, siyasi olmakla birlikte en genel ifadeyle dinî-tasavvufî bir karakter taşır. Alhamiyado edebiyatının ideolojisi temelleri dinî-tasavvufî kaygılar olan didaktik mesajlar üzerine kuruludur.

2. Alhamiyado Edebiyatında Türler

Alhamiyado edebiyat geleneğinde vücuda getirilen eserlerin önemli bir kısmının dinî-ahlaki bir karakterde olduğu üzerinde durduk. Bununla doğru orantılı olarak ilahi, kaside ve mevlid türünde manzumeler ile halka dinî-ahlaki öğütlerin verildiği mensur risaleler vücuda

⁸ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, İnsan Yay., İstanbul, 2013, s. 468.

⁹ Fatih İyiyol, *Boşnak Halk Kültüründe Türk Tekke-Tasavvuf Geleneğinin İzleri*, (yayımlanmamış doktora tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010, s. 56.

getirilmiştir. Diğer taraftan aşk, sosyal adaletsizlikler karşısında kaleme alınan hiciv veyahut şairlerin içerisinde bulunduğu durumların terennüm edildiği *arzuhal* adı verilen mektupların şekil özellikleri ilahi ve kasidelerle benzer şekil hususiyetlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu sebepten türlerin tasnifi tamamen muhtevaya göre belirlenmektedir. Bu bağlamda dinî-ahlakî öğütlerin dile getirildiği ilahi ve kasideler, mevlidler, risaleler, lirik yapıdaki aşk şiirleri, satirik şiirler ve mektuplar (*arzuhal*) alhamiyado edebiyat geleneğinde karşılaştığımız türlerin genel muhtevalarıdır.

Alhamiyado edebiyat geleneğinde en sık karşılaştığımız türler ilahilerdir. İlahiler Allah'ı övmek, ona dua etmek için yazılan ve makamla okunan şiirlere verilen addır. Kelime anlamı Arapça *î* aidiyet ekiyle birlikte “Allah'a ait olan, O'na mahsus olan” anlamına gelmektedir.¹⁰ Boşnak alhamiyado edebiyatında ilahi türünün menşesi dinî-tasavvufî Türk halk şiiridir. Alhamiyado şairleri yazmış oldukları tüm dinî-didaktik içerikli şiirleri 16. yüzyıldan öncesine kadar Türk edebiyatında tüm tasavvufî karakterli şiirlerin ilahi olarak adlandırılmasına benzer şekilde herhangi bir türsel farklılık gösterilmeksizin ilahi olarak adlandırılmışlardır. Bosna Hersek'in özellikle tekkeler ve dervişlerin öncü gayretleri ile İslamlaşması göz önünde bulundurulduğunda terimin bu şekilde kullanımının kaynağının Türk tekke geleneği olduğunu söylemek mümkündür. 16. yüzyıldan itibaren İslamiyetin ve Türk kültürünün tüm müesseseleri ile Bosna Hersek'e yerleşmesi neticesinde tüm dinî-tasavvufî türleri adlandırmak için ilahi terimi kullanılmaya başlanmıştır.

Boşnak alhamiyado edebiyatında yazılan ilahilerin genel hususiyetlerine baktığımızda şekil olarak birbirinden pek fazla ayırt edilemeyen karakterlerde ve muhteva olarak 3 farklı tarzda yaratılmış ilahi örnekleri ile karşılaşırız. Birinci karakterde yazılan ilahiler Allah'a karşı herhangi bir felsefî kaygı gözetmeksizin samimi bir dille yapılan dualardan oluşmaktadır. Bu ilahilerde tasavvuf hareketinin mistik düşüncesini yansıtan herhangi bir felsefî söyleme rastlanmaz. Bunlar Allah'a dua ve yakarış ile Allah'tan samimi bir dille arzularının, dileklerinin yerine getirilmesi için yapılan dualardan oluşan ilahilerdir. Aynı zamanda insanın Tanrı karşısında aczinin şairane bir üslupla şekil bulmasıdır.

İkinci tür ilahilerde müntesip veyahut müminin tasavvuf yolunda ilerleyebilmesi için yapması gereken tasavvufî doktrinler ile alakalı telkinlerin yer aldığı şiirlerdir. Bunlar, Allah'a daha yakın olmak, kâmil bir mümin olmak, tasavvufî manada Allah'a ulaşmak, tasavvuf yolunda ilerleyebilmek ve tasavvuf yolunda farklı makamlara ulaşmak için neler yapılması ve hangi özelliklere sahip olunması gerektiği ile alakalı tasavvuf prensiplerinin ele alındığı ilahilerdir. Bu özellikler Türk tekke şiirinin en güçlü şairi olan Yunus Emre'nin dervişlik felsefesinin işlendiği ve hakiki manada bir derviş olabilmek için taşınması gereken vasıfların anlatıldığı şiirlerle büyük benzerlik gösterir.

Üçüncü tür ilahiler kapsamına ise dinî-felsefî daire içerisinde değerlendireceğimiz ilahiler girer. Bu ilahiler, mutasavvıf şairlerin dinî-felsefî meseleleri diyalog formunda ele aldığı ilahilerdir. Bu şiirlerde vahdet-i vücud gibi tasavvuf düşüncesinin girift konularına çok

¹⁰ Türk halk şiirinde İlahî türü ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Uzun “İlahî”, DİA, C. 22, İstanbul, 2000, s. 64-68; Nurettin Albayrak, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul, 2010, s. 290-292.

sık değinilmez. Şair, diyalog şeklinde verilen bu tarz ilahilerde bazen kendi iç dünyası ile tasavvufi meseleleri ele alırken bazen de Kur'an'da geçen bazı sureler ve ayetler şairin sorduğu dinî-ahlakî soruların cevabı niteliğinde diyalogun muhatabı olarak verilir. Bu ilahilerde özellikle tasavvuf ekolüne mensup insanların kolayca sezebileceği örtük bir dinî-didaktik mesaj yapısı vardır.¹¹ Genel itibariyle alhamiyado edebiyat geleneğinde ilahilerde, basit bir dil ve samimi bir üslupla Allah'a karşı yapılan dualar, tasavvuf prensipleri, tasavvuftaki nefis mücadeleleri terennüm edilir. Yine ilahiler, didaktik bir tarzda, insanları İslamiyet'in öngördüğü kâmil insan tipinin taşıdığı dinî ve ahlaki olgunluğa erişilmesi hususundaki tavsiyelerin kaleme alındığı türlerdir.

Boşnak alhamiyado edebiyatında çok sık karşılaştığımız bir diğer tür kasidelerdir. Boşnak alhamiyado edebiyatında vücuda getirilen kasideler de ilahiler gibi klasik Türk edebiyatı geleneğindeki tanımından çok daha farklı edebî konseptte sahip bir türdür. Klasik edebiyat geleneğinde konularına göre farklı alt başlıklar altında sınıflandırabileceğimiz kasideler, Boşnak alhamiyado edebiyatında tematik açıdan çok dar kalıplar içerisinde sınırlandırılmış ve tek bir tema üzerine şekillendirilmiştir. Bu tema ise Boşnak toplumu arasında vuku bulmuş gerçek bir vakıdır. Klasik edebiyat geleneğinde var olan şairin betimlemelerle kaplı geniş hayal dünyası ve zengin imgeler üzerine kurulu söylemlere alhamiyado edebiyat geleneğinde kaleme alınan kasidelerde rastlanmaz. Bunlar, daha realist tasvirlerle Boşnak toplumun gerçeklerinin şairin değer süzgecinden geçirilmek suretiyle değerlendirilmesidir. Boşnak alhamiyado edebiyatında kaleme alınan tüm kasidelerin ortak özelliği Boşnak bireylerin dinî-ahlakî anlamda daha yüksek bir seviyeye sahip olmasına ve ayrıca ahlakî yönden İslam dininin gereksinimlerine uygun bireyler yetişmesine katkıda bulunmaktır. Bazen satirik bir yapıda bireysel ve toplumsal bir yergi aracı olarak kaleme alınmaktadır. Bazen ise herhangi bir olay, bir şahıs veya toplum içerisinde yaygın olan kötü bir alışkanlık üzerine kaleme alınmış olabilir. Bunları Doğu edebiyatlarındaki kasidelerden ayıran en önemli hususiyeti ise dinî-ahlakî öğütler ile kurgulanmış, didaktik veyahut toplumsal aksaklıkların dile getirildiği satirik bir mahiyete sahip olmasıdır. Gerek didaktik gerekse satirik (hiciv) karakterde olsun, alhamiyado edebiyatında yazılan kasidelerin temel gayesi toplumun dinî ve ahlakî açıdan yüceltilmesidir. Bazen şairlerin kendi çocuklarını kastetmek suretiyle tüm Boşnak çocuklara ve gençlere verdiği öğütler, bazen de toplumun zarar gördüğü herhangi bir tutum ve davranış karşısında tüm Boşnak toplumu kastedilerek bu kötü alışkanlıklardan uzak durulması şeklinde dinî öğüt ve telkinler alhamiyado kasidelerinde yer alır.

Alhamiyado edebiyatı geleneği içerisinde mevlid yazma ve okuma geleneği sadece Türkler arasında uygulanan bir ritüel olmamıştır. Türk hâkimiyeti ile birlikte İslamiyet'in yayıldığı Balkanlarda Türkler kanalıyla Türk olmayan Müslüman gruplar arasında da mevlid geleneği yayılmış ve günümüze değin uygulanagelmıştır. Bu topluluklardan bir tanesi de Boşnaklardır. Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Boşnakların alhamiyado edebiyatında rastladığımız mevlidler Süleyman Çelebi'nin eserinin Boşnakçaya tercümesi şeklindedir. Ancak mevlidin ve mevlid okuma geleneğinin Boşnaklar arasında ilk kez Bosna'nın Türkler

¹¹ Muhamed Huković, *Alhamijado Književnost...*, s. 230-231.

tarafından fethinden 68 yıl sonra yapıldığı ile alakalı kayıtlar bulunmaktadır.¹² Saraybosna ve diğer Bosna şehirlerinde asırlar boyunca mevlid törenleri tertip edilmiştir. İlk olarak Salih Gaşeviç tarafından 1879 yılında Boşnakçaya mevlid tercümesi yapılmıştır. Gaşeviç'in ardından Trebinyeli şair Muhamed Ruşdi Dizdareviç (ö. 1905) tarafından yapılan, ancak bazı araştırmacılara göre estetik olarak Salih Gaşeviç'in tercümesinin çok gerisinde kaldığı idia edilen bir tercüme mevcuttur. Daha sonra Saraybosnalı Arif Sarayliya tarafından yapılan tercüme 1911 yılında, Said Zenunoviç tarafından yapılan tercüme ise 1929 yılında neşredilmiştir. Bunların yanı sıra mevlid konusunun işlendiği birçok telif eser kaleme alınmıştır.¹³ Diğer edebî türler gibi mevlid yazma ve mevlid okuma geleneği günümüzde de Boşnaklar arasında oldukça yaygındır.

Dilekçe anlamına gelen arzuhal sözcüğü, Boşnak alhamiyado edebiyatında insanların içerisinde buldukları sıkıntıları, şikâyetleri, istekleri, devlet ricalinden talepleri estetik bir şekilde tasvir ettiği manzum mektupları adlandırmak için kullanılmıştır. İçerisinde bulunan hoşnutsuz halin arz edildiği makamda şehrin kadısı vardır. Bazen çaresizliğin boyutuna göre şikâyetlerin muhatabı Tanrı'dır. Mektupların içeriği suçlama ve tehditler ile doludur. Türk edebiyatında da örneklerine rastladığımız mektup, uzak yerlerde yaşayan sevgililerin, dostların, akrabaların, birbirlerine karşı besledikleri özlem, hasret, vuslat gibi duyguların bir çeşit terennümüdür. Özellikle de edebiyatçı ve sanatkâr insanların birbirlerine yazdıkları mektuplar estetik bakımdan oldukça üst seviyededir. Boşnak alhamiyado edebiyatında gördüğümüz mektup örneklerinin diğer edebî geleneklerde olduğu gibi insana huzur ve sakinlik veren bir havası yoktur. Bu mektuplarda dönemin sosyal ve siyasi şartlarının ortaya çıkardığı kargaşa ve olumsuz havanın realist bir tonda yansıtıldığı görülür. Bu bağlamda Boşnak alhamiyado edebiyatında rastladığımız mektuplar, yazıldıkları dönemin toplumsal yaşantısını çok iyi yansıtmakla birlikte diğer alhamiyado türlerindeki didaktik söylemlere yer vermez.

Araştırmacı Muhsin Rizviç, alhamiyado edebiyatı içerisinde yer alan mektupları taşıdıkları mesajlardan ve hitap ettiği kitleden hareketle Müslümanlara ve gayrimüslümlere yönelik yazılan mektuplar olarak ikiye ayırmıştır. Rizviç, Müslümanlar için yazılan mektupların didaktik mesaj yönünün arka planda olduğu ve edebî değer bakımından daha kıymetli olduğunu söylerken, gayrimüslümlere yazılan mektupların didaktik yönünün ağır bastığını ve İslam dinine ve tasavvuf yoluna bir çeşit tebliğ içeren bir yapıda olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴

Alhamiyado edebiyat geleneğinde yazılan şiirlerin bir diğer tematik grubunu aşk şiirleri oluşturmaktadır. Daha önce de vurguladığımız üzere ilk dönem alhamiyado edebiyatı örneklerinde aşk temalı şiirlere daha sık rastlıyoruz. Orta Çağ romantik şiir geleneğinin Bosna topraklarındaki etkisini devam ettirdiği, İslam ve tasavvufî ekollerin henüz Boşnaklar arasında nüfuz bulmadığı 16. yüzyıl öncesine ait alhamiyadoşiirlerinde dünyevi manada aşk teması

¹² Tayyib Okıç, "Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman ÇelebiMevlidi'nin Tercümeleri", *Mevlid Külliyyatı I*, DİB Yay., Ankara, 2016, s. 49.

¹³ Tayyib Okıç, "Çeşitli Dillerde Mevlidler...", s. 53-71.

¹⁴ Muhsin Rizviç, *Pregled književnosti naroda BiH*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1985, s. 55-56.

belirgindir. Daha sonraki dönemlerde de herhangi bir tasavvufî ekole mensup olmayan şairler tarafından bireysel ruhun yansıtıldığı aşk temalı manzum örneklerle rastlarız. Son olarak alhamiyado edebiyat geleneğinde aşk temalı şiirleri karakterize eden belirli bir tipolojik şekil de bulunmamaktadır.

Manzum türlerin yanında alhamiyado edebiyatı müellifleri el yazma içerisinde kısmen mensur eserlere de yer vermişlerdir. Dinî risaleler şeklinde terkip edilen bu eserler, insanlara dinî-ahlaki öğütler veren, İslamiyet'in rükunları ve bunların yapılması ile alakalı telkinlerde bulunan, namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerin faziletlerini anlatan eserleri ihtiva eder. Mensur eserlerin de yazılış gayesi toplum içerisinde istendik dinî ve ahlaki yapıyı oluşturmaktır. Bu noktada mensur risalelerde de güçlü bir didaktik yapı söz konusudur. Bazı mensur eserler de eğitim, okur-yazarlık, dil bilme ve dilin düzgün kullanılması gibi daha seküler konulardan teşekkül etmiştir. Bazı mensur eserler de örtük toplumsal mesajlar barındıran halk hikâyelerinden oluşmaktadır. Dinî veyahut din dışı tüm mensur eserlerde gördüğümüz ortak özellik ise didaktik bir yapıya sahip olmasıdır.

Manzum ve mensur, bahsi geçen tüm türlerin yanında Boşnak alhamiyado edebiyatında muhtevanın tabiat tasvirleri, çoban, kır, dağ, orman gibi tabiat unsurlarının betimlendiği köy hayatı ve doğal ortamlara duyulan özlemler gibi mevzular ile şekillendiği şiir örneklerine rastlanmaz. Bu durumu şu şekilde izah etmek mümkündür: alhamiyado edebiyatında dinî ahlaki öğelerin ve didaktik kaygıların ön planda olması, bu tarz şiirlerin şairler tarafından pek muteber görülmemesine neden teşkil etmiş olabilir. Tasavvufta var olan vahdet-i vücud, ayan-ı sabite, nebatlar, insan, hayvan tüm tabiat unsurlarının Allah'ın tecelligahı olması gibi felsefî meselelerde tabiat unsurlarına telmihler yapılması söz konusu iken şairlerin şiirlerini eğitimsiz tüm Boşnak toplumuna hitap edecek şekilde yazmış olması, halkın idrak etmekte güçlük çekeceği kompleks söylemlerin yerine herkesin anlayabileceği basit bir üslupla şiirler kaleme alınmasına sebeptir. Bu noktada şiirlerin işlevsel mahiyeti bizi bu şekilde düşünmeye sevk eder.

3. Alhamiyado Edebiyatında Süreli Yayınlar

1864 yılında Sultan Abdülaziz tarafından çıkarılan Matbuat Nizamnamesi ile imparatorluğun vilayete dönüştürülen birçok eyalet merkezinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin önemli kültür merkezlerinden biri olan Saraybosna'da da bu gelişmeler neticesinde vilayet basımevi kurulmuştur. Vilayet basımevi bünyesinde Türkçe ve Boşnakça süreli yayınlar çıkarılmaya başlamıştır. Fakat ilk çıkarılan yayınlarda Arap alfabesi yerine Kiril alfabesi kullanılmıştır. Bunların nedeni olarak Arap harflerinin sistemli bir şekilde henüz Boşnak diline uyarlanmamış olması ve Müslüman Boşnaklar dışında bölgede yaşayan ve Arap harflerini bilmeyen Katolik ve Ortodoksları da içine alacak biçimde daha geniş kitlelere ulaşabilme gayesi gösterilebilir. Arap harflerinin Boşnak diline uyarlanması noktasında her şair ve yazarın kendi yöntemleri ile bu soruna çözüm bulmasına karşın daha öncede bahsettiğimiz üzere ünlü Boşnak din âlimi Cemaludin Çavuşeviç'in gayretleri sayesinde Arap harfleri Boşnak diline sistemli bir şekilde uyarlanmış ve Arap harfleri ile boşnak dilinde süreli yayınlar çıkarılmaya başlanmıştır.

Arap harfleri ile Boşnakça çıkarılan ilk süreli yayın *Tarik* dergisidir. *Tarik* dergisi, Mehmed Cemaludin Çavuşeviç'in desteği ile Bosnalı Müslümanlara ait bir "ilmî ve edebî ceride" olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Aylık olarak çıkarılan dergi toplamda 16 sayfa Arap harfli olarak Türkçe ve Boşnakça yayımlanmıştır. Genel itibariyle dergide yer alan başlıklar Menkıbeler, Edebi Metinler, Dünyadan Haberler şeklinde sıralanmaktadır.¹⁵ İlk sayıda Arap harfli Boşnakça bir dergi çıkarılmasının ne kadar önemli olduğundan bahs olunmaktadır. Dil ve alfabe meselesinde herkesin bir doğu dili öğrenmesinin mümkün olmadığı, dinlerinin ise kendi dilleri ile yani Boşnakça öğrenebilmenin mümkün olacağı dergide ifade edilir. Dergi yönetimi okuryazarlığın arttırılması yönünde adımlar atılması, çocukların anlayacağı şekilde ana dillerinde eğitimin yaygınlaştırılması, Bosna'daki Müslümanların diğer ülkelerin vatandaşlarına göre geri kaldığını bu yüzden eğitime önem verilmesi gerekliliği üzerinde özellikle durur.¹⁶ Bu yönleri ile *Tarik* dergisinin öncelikli olarak Boşnakların dinî ve ahlakî yönden eğitimi gayesi ile çıkarılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Arap harfli Boşnakça yayınlanan ikinci dergi *Misbah* dergisidir. *Misbah* dergisi 1912 ile 1914 yılları arasında Saraybosna'da yayımlanmıştır. İlk sayısı 1912 yılının Ekim ayında yayınlanmıştır. Bosna Hersek İlim Cemiyeti'ne ve Müslüman din adamlarına ait bir yayın organı olarak çıkarılmıştır. Derginin temel gayesi Bosna Hersekli Müslümanları ilmî, dinî ve sosyal konularda bilgilendirmektir.¹⁷ *Misbah* dergisi 2 yıl boyunca yayın hayatını sürdürmüştür. 1914 yılından itibaren *Misbah* dergisinin adı değiştirilmiş, Bosna Hersek ilim Cemiyeti'nin yayın organı *Yeni Misbah* adıyla yayın hayatını devam ettirmiştir. Yeni adıyla dergi toplam 19 sayı çıkarılmıştır. Derginin editörlüğünü *Misbah*'ta olduğu gibi Sakib Korkut yapmıştır. *Misbah* dergisinin devamı olmasından ötürü ilk sayısı 3. yıl olarak gösterilmiş ve sayıları da *Misbah*'ın kaldığı yerden devam ettirilmiştir. *Yeni Misbah* dergisi Latin, Kiril ve Arap harfli olarak yayınlanmıştır. Bosnalı Katolik, Ortodoks ve Müslümanların kullandığı 3 farklı alfabe ile de çıkartılması, derginin çıkarılış gayesinin Bosna Hersek'te farklı dinlere mensup grupların bir arada yaşayabilmesinin yollarını göstermek olduğunu söyleyebiliriz. Dergide zaman zaman Türkçe yazılara da yer verilmiştir. Birinci ve ikinci sayfası Arap harfli Boşnakça olarak çıkarılmış ve İslam tarihi ile ilgili yazılara yer verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile yayını sonlandırılmıştır.¹⁸

Süreli yayınlar içerisinde *Kalender* adı verilen ve yıllık olarak çıkarılan takvimler de yer almaktadır. Bu takvimler içerisinde çeşitli dinî bayramlar, önemli günler, eğitici-öğretici ve edebî içerikli yazılar yer almaktadır. Bu takvimler arasında 1907 ve 1908 yılları için hazırlanan takvim *Mekteb-i Salname: Muslimanski Kalender* adındaki takvim Arap harfli olarak çıkarılan tek takvimdir. Hicri takvim esas alınmak suretiyle Cemaludin Çavuşeviç tarafından çıkarılmıştır. 1907 yılında yayımlanan takvimde Çavuşeviç'in kendisinin

¹⁵ *Tarik*, I/1908, s.1.s. 1-4; Sibel Bayram, "Bosna Hersek'te Türkçe Basın: *Tarik*", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 9, S. 45, s. 58-61.

¹⁶ Salih Seyhan, Hakan Temiztürk, Senada Dizdar, *Osmanlı Dönemi Bosna Basın Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 2016, s. 295-297.

¹⁷ Đorđe Pejanović, *Štamparije Bosni i Hercegovini 1850-1941*, Veselin Masleša, Sarajevo 1961, s. 15; Salih Seyhan vd., *Osmanlı Dönemi...*, s. 298-300.

¹⁸ Salih Seyhan vd. *Osmanlı Dönemi...*, s. 300-301.

hazırladığı ilmi hali ve Ahmed Efendi Mahiniç'in Sufarasını yayımlamıştır. Müftü Ali Efendi'nin "Birkaç Türkçe Kelime ve Cümle" adıyla Rüştüye mektebi birinci sınıf talebelerine yönelik kısa Türkçe grameri yayımlanmıştır. 1908 yılında yayınlanan kalenderde bazı alhamiyado edebiyatı şairlerinin hayatları ve şiirleri yayımlanmıştır. Murat Hayroviç tarafından hazırlanan ve "Niçin bazı çocuklar mektebe gitmiyor" başlığını taşıyan makalede çocuklara kitapların sevdirmesi ve neden bazı çocukların okulu sevmedikleri meselesi üzerinde durulmuştur. Büyük bir hata olarak birçok ailenin çocuklarını okul konusunda korkuttuklarını ve çocukların okullar ile iletişim kurmadıklarını belirtmektedir.¹⁹

Arap harfli süreli yayınların çıkarılması noktasında Müftü Cemaludin Çavuşeviç'in çok büyük gayretleri olmuştur. Boşnakçanın Arapça yazımı konusunda yaptığı reform ile adından bahsettiğimiz Cemaludin Çavuşeviç, Boşnak halkın eğitimi meselesine büyük bir mesai harcamıştır. Türkiye'de eğitim görmüş, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında *Tercüman-ı Hakikat, Tasvir-i Efkâr* gibi gazetelerde çalışarak Bosna'ya dönünce başlayacağı yayın faaliyetlerinin temelini oluşturmuştur.²⁰ Onun öncülüğünde çıkarılan tüm süreli yayınların temel gayesi, hem dinî hem de ahlakî yönden Boşnak halkın terakkisidir. Bu yönü ile alhamiyado edebiyatının dinî-didaktik ideolojisi ile uyumaktadır.

4. Sonuç

Boşnak alhamiyado edebiyatı, kaynağını Türk ve İslam kültüründen almış olup Bosna Hersek'te uzun bir döneme damgasını vuran bir edebî geleneği ihtiva eder. İlk dönem ürünlerini hesaba katmazsak bu ekole mensup şair ve yazarların çoğu tekke kültüründe yetişmiş, dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatını yakinen tanımış mutasavvıf şairlerdir. Geleneğin gayesi ahlaki-öğretici mesajlar vermek olup estetik-edebî kaygılar ikinci planda yer almıştır. Bu yönüyle alhamiyado edebiyatı dinî-tasavvufî Türk edebiyatı geleneğinin Bosna Hersek'teki kolu olarak değerlendirilebilir. Çünkü iki edebî geleneğe dinden-tasavvuftan beslenmekte ve ideolojik olarak mesaj verme gayesi ön planda tutulmak suretiyle edebî eserler vücuda getirilmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren basın faaliyetlerinin Boşnakların kültürel hayatına girmesi ile dinî-didaktik gayeler çerçevesinde vücuda getirilen edebî eserleri ihtiva eden gelenek, aynı ideolojik çerçevede basın-yayın faaliyetlerini kullanmıştır. Çıkarılan süreli yayınlar vasıtasıyla Boşnak toplumunun her yönden terakkisi hedeflenmiş ve bu noktada süreli yayınlara önemli bir işlev görmüştür. Netice itibariyle alhamiyado edebiyatı büyük ve kadim bir geleneği ihtiva eden dinî tasavvufî Türk edebiyatının, Türklerin 500 yıla yakın süren Balkan hâkimiyeti esnasında Güney Slavları içerisinde Müslüman olan Boşnakların edebî yaratıcılığına yapmış olduğu büyük tesirler ile teşekkül etmiş bir edebiyat geleneğidir. Tarihi süreçte bu gelenek, ideolojik ve işlevsel mahiyeti modern edebî eğilimler ile kendisini güncelleyerek yeni edebî türler vasıtasıyla 20. yüzyıla değin varlığını devam ettirmiştir.

¹⁹ Muhamed Huković, *Alhamijado Književnost...*, s. 296-300; Salih Seyhan vd. *Osmanlı Dönemi...*, s.304.

²⁰ Cemaludin Çavuşeviç'in hayatı ve edebiyat ve dil çalışmaları ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Bk. *Reis Džemaludin Čaušević*, Ed. Enes Karić, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2008, s. 29-43.

Kaynakça

- Albayrak, Nurettin, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul, 2010.
- Algar, Hamid, *Nakşibendilik*, İnsan Yay., İstanbul, 2013.
- Bayram, Sibel, “Bosna Hersek'te Türkçe Basın: Tarık”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 9, S. 45, s. 58-61.
- Ćehajić, Džemal, *Derviški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama Sa Posebnim Osvrtom Na Bosnu i Hercegovinu*, Orijentalni Enstitut u Sarajevo, 1986.
- Handžić, Mehmed, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Državna štamparija, Sarajevo 1933.
- Huković, Muhamed, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoči*, Biblioteka Kulturno Nasljeđe Bosne i Hecegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
- İyiyol, Fatih, *Boşnak Halk Kültüründe Türk Tekke-Tasavvuf Geleneğinin İzleri*, (yayımlanmamış doktora tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.
- İzeti, Metin, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İnsan Yay., İstanbul, 2013.
- Kalajdzija, Alen, “Elementi Književnojezičke Koine u Najstarijoj Alhamijado Pjesmi “Hrvat Turkisi“ (1588/1589), *ANALI*, 2009, S. 29-30, s. 249-271.
- Nametak, Abdurahman, *Hrestomatija alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1988.
- Okiç, Tayyib, “Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman ÇelebiMevlidi'nin Tercümelere”, *Mevlid Külliyatı I*, DİB Yay., Ankara, 2016.
- Pejanović, Đorđe, *ŠtamparijeBosni i Hercegovini 1850-1941*, Veselin Masleša, Sarajevo 1961.
- Reis Džemaludin Čaušević*, Ed. Enes Karić, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2008, s. 29-43.
- Rizvić, Muhsin, *Pregled književnosti naroda BiH*, “Veselin Masleša“, Sarajevo, 1985.
- Seyhan, Salih-Temiztürk, Hakan- Dizdar, Senada, *Osmanlı Dönemi Bosna Basın Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 2016.
- Tarik, I/1908, s.I,s. 1-4.
- Uzun, Mustafa, “İlahi”, *DİA*, C. 22, İstanbul, 2000.